

important role the change of the power in most areas of the Transcarpathian Ukraine, reunion of the region with Ukrainian ethnic lands in Ukrainian SSR.

Keywords: political struggle, temporary authorities and control, People's Committee, Transcarpathian Ukraine.

Докаш О. Ю., кандидат политических наук, доцент кафедры социально-гуманитарных наук, экономической теории и права, Черновицкий торгово-экономический институт КНТЭУ (Украина, Черновцы), sanax79@mail.ru

Политическая борьба в процессе формирования и деятельности народных комитетов Закарпатской Украины на завершающем этапе Второй мировой войны

Применение совокупности философских, общенаучных и специально политологических методов исследования позволило раскрыть причины, характер и следствия политической борьбы в Закарпатской Украине в октябре–декабре 1944 г. Раскрывая военно-политическую ситуацию в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) на завершающем этапе Второй мировой войны, обращается внимание на институционно-процедурный анализ национального самоопределения украинского населения края. В условиях военно-политической неопределенности и политической нестабильности в Закарпатье, не без содействия или во многих случаях активной помощи партийных и военных структур СССР, разворачивается массовое движение за выход края из Чехословацкой республики и вхождения ее в состав единого Украинского государства. Сформированные в большинстве случаев советскими политорганами с привлечением преимущественно лояльных украинцев народные комитеты сыграли весомую роль в передаче власти в большинстве местностей Закарпатской Украины, воссоединении края с основным массивом украинских этнических земель в составе Украинской ССР.

Ключевые слова: политическая борьба, временные органы власти и управления, народные комитеты, Закарпатская Украина.

* * *

УДК 94(477)“1960”

Якубець О. А.

завідувач редакційно-видавничого відділу, Державна наукова установа “Енциклопедичне видавництво” (Україна, Київ), editor1272@ukr.net

М. Хрущов та В. ЩЕРБИЦЬКИЙ: КОНФЛІКТ НА ФОНІ БОРОТЬБИ РАДЯНСЬКИХ ЕЛІТ ПЕРША ПОЛОВИНА 1960–Х РР.)

Здійснено спробу аналізу причин відставки В. Щербицького з посади голови Ради Міністрів УРСР у 1963 р., яка була ініційована першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим. Автор, використовуючи методи аналізу-синтезу, критичного аналізу сукупно з порівняльною методологією, поставив за мету зіставити цей епізод із боротьбою всередині радянської номенклатурної еліти у 1–й пол. 1960-х рр., яка у підсумку привела до влади команду Л. Брежнєва, до якої належав і В. Щербицький. Водночас у Радянській Україні протистояння між “дніпропетровським” (В. Щербицький) та “харківським” (М. Підгорний та П. Шелест) номенклатурними кланами завершилося тактичною перемогою останнього. Дослідження ґрунтується на документальних матеріалах та джерелах особового походження (мемуари, інтерв'ю, щоденники), оскільки до цього дана тема у вітчизняній історіографії згадувалася принагідно і ситуативно, у контексті більш загальних студій.

Ключові слова: В. Щербицький, М. Хрущов, Л. Брежнєв, П. Шелест, М. Підгорний, КПРС, КПУ, СРСР, УРСР, радянська номенклатура, боротьба еліт.

28 червня 1963 р. досить несподівано не лише для широкого загалу, але і для номенклатурного середовища Радянської України Президія Верховної Ради УРСР ухвалила рішення “увільнити тов. Щербицького В. В. від обов’язків голови Ради Міністрів Української РСР у зв’язку з переходом його на іншу роботу” [32, с. 120]. “Інша робота” – це було місце першого секретаря Дніпропетровського промислового обкому КПУ. Таким чином, 45-літній Володимир Щербицький повернувся туди, звідки за шість років до цього пішов на підвищення до Києва.

Цей відносно локальний епізод, який знайшов широке відображення у мемуарній літературі (див. подальший текст), а на науковому рівні був зафіксований Іваном Курасом, Петром Троньком та Юрієм Шаповалом у контексті їх загальних досліджень

особи В. Щербицького [14; 27; 32], тим не менше, можна розглядати як складову частину великої номенклатурної гри всередині керівництва СРСР, яка у підсумку завершилася відставкою Микити Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС у жовтні 1964 р. Спроба обґрунтування цього твердження, власне, і є метою даної публікації.

Для того, щоб більш аргументовано підійти до висвітлення проблеми, необхідно визначити роль і місце Володимира Щербицького, котрий у 1972–1989 рр. обіймав посаду першого секретаря ЦК КПУ, у внутрішньопартійній ієрархії КПРС та КПУ станом на кінець 1950–х – початок 1960–х рр.

Свій шлях партійного функціонера він розпочав у 1946 р. секретарем партбюро Дніпродзержинського коксохімічного заводу і протягом наступних 11-ти років послідовно обіймав посади: завідувача організаційно-інструкторським відділом (січень–серпень 1948), другого секретаря (1948–1951) Дніпродзержинського міськкому КПУ(б)У, парторга ЦК КПРС на Дніпровському металургійному заводі ім. Дзержинського (1951–1952), першого секретаря Дніпродзержинського міськкому КПУ (1952–1954), другого (1954–1955) та першого (1955–1957) секретаря Дніпропетровського обкому КПУ. Весь цей час В. Щербицький перебував в орбіті представників т.зв. дніпропетровського номенклатурного клану – Леоніда Брежнєва (у 1947–1950 –перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ, 1964–1982 – генеральний (до 1966 – перший) секретар ЦК КПРС), Андрія Кириленка (у 1950–1955 – перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ, 1966–1982 – секретар ЦК КПРС) та Георгія Павлова (1945–1947 – перший секретар Дніпродзержинського міськкому КПУ, 1965–1983 – керуючий справами ЦК КПРС).

4 грудня 1957 р. 39-річний В. Щербицький став секретарем і одночасно членом Президії ЦК КПУ (відразу – без кандидатського стажу). У його віданні опинилися вся промисловість (у т.ч. – оборонна) та будівництво Радянської України. Згідно з розподілом обов’язків всередині КПРС він перебував під кураторством Л. Брежнєва, котрий з лютого 1956 р. працював секретарем ЦК КПРС, відповідальним на загальносоюзному рівні саме за ті напрями, що й В. Щербицький – на республіканському (наприклад, у березні 1958 р. вони разом входили до складу комісії ЦК КПРС із забезпечення широкого впровадження зварювальної техніки у виробництво [22, с. 760]). Тому логічно припустити, що саме Л. Брежнєв просунув свого молодшого колегу на новий номенклатурний щабель.

Окрім того, зіграла роль і тогочасна лояльність В. Щербицького як члена Центральної ревізійної комісії ЦК КПРС (з 1956 р. [36, с. 405, 504]) до першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова, вміння робити правильну ставку у політичних розкладах. Зокрема, він був присутнім на двох визначальних пленумах ЦК КПРС 1957 р.:

на червневому, де Хрущову вдалося відстояти владу у боротьбі з т.зв. “антипартійною групою Молотова, Маленкова, Кагановича та присталого до них Шепілова” – тут Щербицький брав участь у дебатах та підписався під зверненням членів Центральної

ревізійної комісії до ЦК КПРС, у якому разом із колегами “рішуче відкинув” “наклепницькі заяви антипартійної групи, партії, що намагалася зганьбити генеральну лінію, і діяльність Першого секретаря ЦК КПРС тов. Хрущова М. С.” [19, с. 553, 588, 597];

на жовтневого, на якому був знятий з посади міністра оборони та виведений зі складу всіх керівних органів Георгій Жуков, котрого прямо було звинувачено у бонапартизмі, а завуальовано – у підготовці військового перевороту в Радянському Союзі [8, с. 334–335, 352, 353, 455, 496, 521, 539, 613, 630]. В останньому випадку опоненти маршала серед аргументів проти нього, як приклад намагання позбавити Збройні сили СРСР контролю з боку компартії, навели небажання Г. Жукова вводити до складу Військових рад з'єднань Радянської Армії, дислокованих в Україні, перших секретарів відповідних обкомів КПУ, зокрема – В. Щербицького, котрий повинен був стати членом Військової ради 6-ї гвардійської танкової армії, розміщеної на території Дніпропетровщини [8, с. 334–335]. Цікаво, що через 17 років Щербицький уже як член Політбюро ЦК КПРС підпише некролог маршала Жукова, охарактеризованого в цьому документі як “вірний син ленінської партії” [8, с. 579].

Тоді ж, у 1957-му, він грав на стороні М. Хрущова і, схоже, керівнику СРСР доповіли про молодого секретаря Дніпропетровського обкому під правильним кутом зору. Тим більше, що наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр. помітною стала лінія на омолодження номенклатурних кадрів вищої ланки, а В. Щербицький вважався одним з найбільш перспективних номенклатурників, достойних союзного рівня [3, с. 33].

Через три тижні після призначення В. Щербицького секретарем ЦК КПУ, 26 грудня 1957 р., Компартія України отримала нового першого секретаря. Ним став Микола Підгорний, а його попередник – Олексій Кириченко – пішов до Москви на підвищення – секретарем ЦК КПРС (де-факто – другим, хоча де-юре такої посади не існувало).

М. Підгорного прийнято відносити до “харківської групи” радянської номенклатури [35, с. 229]. Він вважався креатурою М. Хрущова, якого у 1950-х – на початку 1960-х рр. активно підтримував, зокрема – під час боротьби першого секретаря ЦК КПРС з тією ж “антипартійною групою” у червні 1957 р. [12, с. 425] (Підгорний з 1956 р. був членом ЦК КПРС [36, с. 403, 501]), публічно, від імені України, виступив на ХХІІ з'їзді за винесення саркофагу з тілом Й. Сталіна із Мавзолею [37, с. 121–122], був прихильником відносної децентралізації економіки СРСР [27, с. 111]. У 1963 р. М. Підгорний був переведений до Москви секретарем ЦК КПРС, а у жовтні 1964 р. разом з Л. Брежневим очолив змову проти М. Хрущова, котрий для них обох був свого часу покровителем. У 1965–1977 рр. він – голова Президії Верховної Ради СРСР, тобто – номінальний керівник радянської держави.

Під керівництвом М. Підгорного В. Щербицький пропрацював шість років – пропрацював більш ніж успішно, оскільки перший секретар ЦК КПУ явно благоволив до молодшого колеги, котрого розглядав як члена єдиної команди, вертикаль якої стосовно України наприкінці 1950-х рр. виглядала як “Хрущов – Брежнев

– Підгорний – Щербицький”. Останнього, вочевидь, “обкатували” для більш серйозних посад.

Економіка УРСР (як і СРСР в цілому) в той час завдяки певним дерегулятивним заходам перебувала на підйомі. Взяти хоча б, для прикладу, той же 1957 р., коли В. Щербицький перебрався до Києва: на металургійному заводі “Азовсталь” (м. Жданов, нині – Маріуполь, Донецька обл.) введено в дію мартенівську піч №12, на металургійному заводі ім. Кірова (м. Макіївка, Донецька обл.) – доменну піч №5, на “Запоріжсталі” (м. Запоріжжя) – великотоннажну мартенівську піч №11, завершено будівництво газопроводу Шебелинка (Харківська обл.) – Дніпропетровськ, першої та другої черг Придніпровської ДРЕС (м. Дніпропетровськ), підключено до загальної мережі Ворошиловградську ДРЕС [4, с. 527–529] – і т.д. Ці та інші досягнення республіканської промисловості ставилися, незважаючи на загальну тенденцію, у заслугу профільному секретареві ЦК КПУ, який за словами багатолітнього помічника В. Щербицького – Костянтина Продана, вирізнявся наприкінці 1950-х рр. серед своїх колег “неочікуваними ходами”, логікою та аргументами, здатними вирішення будь-якого питання “повернути в іншому напрямку” [2].

З іншого боку, спостерігався очевидний економічний дисбаланс у збиток сільському господарству. В. Щербицький явно “перетягував ковдру на себе”, з чим був пов'язаний перший з відомих конфліктів між ним та Петром Шелестом, котрий у 1957–1962 рр. був першим секретарем Київського обкому КПУ (у 1963–1972 – перший секретар ЦК КПУ). У той час на базі села Ксаверівка Васильківського р-ну Київської обл. реалізовувався проект зразкового агроміста. На одному із засідань у ЦК КПУ В. Щербицький звинуватив П. Шелеста у тому, що він відбирає для цього “державні ресурси, метал, труби, цеглу, залізобетон, асфальт, електродроти та інший будівельний матеріал”, які потрібні промисловості. Той не залишився в боргу і нагадав, що проект перебуває під особистим контролем М. Хрущова, на чому перепалка і затихла [25, с. 194–196; 26, с. 108].

На загал В. Щербицький, незважаючи на напівселянське походження, сільського господарства не знав і не розумів, чого ніколи не приховував [7, с. 152]. Тим більш дивними і, до певної міри, алогічними є обставини його наступного призначення – 28 лютого 1961 р. він стає головою Ради Міністрів УРСР. Цьому передував рознос, який М. Хрущов влаштував на січневому пленумі ЦК КПРС керівництву УРСР за провали саме у сільському господарстві за підсумками 1960 р. – зриви планів хлібопостачання, малу увагу до кукурудзи, незначний приріст виробництва м'яса і молока [10, с. 93]. М. Підгорний, щоб відвернути загрозу від себе, вирішив пожертвувати патріархом виконавчої влади УРСР – Никифором Кальченком [26, с. 108; 27, с. 111], котрий очолював республіканський уряд з 1954 р.

Заміна професійного аграря за недоліки у сільському господарстві на промисловика-партпрацівника – це був, звичайно ж, парадокс, однак він цілком вкладався у схему радянської кадрової політики. При цьому Н. Кальченко залишився у складі

уряду – заступником, а з 1962 р. – першим заступником голови Ради Міністрів УРСР, відповідальним (черговий парадокс) за все той же аграрний сектор. Таким чином, очевидно, що група Брежнєва просто скористалася моментом, аби провести свого ставленика на другий за значенням пост в УРСР.

Того ж таки 1961 р. – у жовтні – на XXII з'їзді КПРС В. Щербицького було обрано членом Центрального Комітету та кандидатом у члени Президії ЦК КПРС, він увійшов до складу президії з'їзду, після заключної доповіді М. Хрущова вносив пропозицію “цілком і повністю схвалити політичний курс і практичну діяльність Центрального Комітету Комуністичної Партії Радянського Союзу у галузі внутрішньої та зовнішньої політики”, йому було довірено головування на одному із засідань з'їзду – вечірньому, 28 жовтня [37, с. 9, 59, 194, 201, 358, 597]. Влітку 1962 р. М. Хрущов запросив В. Щербицького до свого рідного села Калинівка у Хомутовському р-ні Курської обл. Росії, де вони разом з М. Підгорним та головою Ради Міністрів РРФСР Дмитром Полянським провели цілу добу [18, с. 221], що можна трактувати як вияв особливої прихильності з боку першої особи СРСР.

Сукупно це зайвий раз засвідчило підвищення номенклатурного статусу В. Щербицького – його виводили на загальносоюзний рівень (для порівняння – за два роки до цього, на XXI з'їзді КПРС він просто був одним з делегатів [6, с. 601] – жодних виступу, репліки, обрання до керівних органів і т.п.).

Пропрацював В. Щербицький головою Ради Міністрів УРСР два роки й чотири місяці – як зазначалося вище, 28 червня 1963 р. досить несподівано Президія Верховної Ради УРСР звільнила його з цієї посади і він був відправлений до Дніпропетровська очолювати промисловий обком КПУ. Тобто удачливий номенклатурник через шість років повернувся туди, звідки вийшов. Опала очевидна, питання лише в тому – чим вона була викликана?

Версія тут єдина – В. Щербицький потрапив у немилість до М. Хрущова, або ж, як художньо висловився з цього приводу Олесь Гончар, “потовчений Хрущовим, він у вишитій сорочечці скаржився нам (творчій інтелігенції... – О. Я.), який він нещасний...” [9, с. 81] – але нюанси різняться. Петро Тронько, котрий у той час працював заступником голови Ради Міністрів УРСР, писав, що його тодішній безпосередній керівник на одному з пленумів ЦК КПУ піддав критиці діяльність рад народного господарства (раднаргоспів) – органів управління економічними адміністративними районами, на які у 1957–1965 рр. була розділена територія СРСР і які підпорядковувались урядам союзних республік. Створені вони були в межах економічної реформи народного господарства, ініційованої М. Хрущовим, що була спрямована на децентралізацію та оптимізацію радянської економіки, зменшення її залежності від партійних органів. В. Щербицький же вважав, що “раднаргоспі розпоршують кошти і тому не виконують планів капітальних робіт, своєчасно не вводять до ладу виробничі потужності”. Про це нібито стало відомо М. Хрущову – “і він розв'язав проблему з властивою йому категоричністю” [27, с. 111].

Більш поширена версія полягає в тому, що голова Ради Міністрів УРСР публічно “виступив проти волюнтаристських методів керівництва Хрущова” [16, с. 63] (варіанти – спробував “протидіяти волюнтаристським методам управління і безглуздим експериментам в економіці” [10, с. 94; 29, с. 389], кинув “відкритий виклик суб'єктивізму Хрущова” [14, с. 489]), а саме – проти поділу обкомів компартії за галузевим принципом – на промислові та сільськогосподарські [3, с. 38; 7, с. 22; 15; 33, с. 322–323], який було введено якраз у 1963 р. Секретар ЦК КПУ у 1971–1987 рр. Яків Погребняк стверджує, що В. Щербицький “виступив на Президії ЦК КПРС і єдиний з усього керівного складу заявив про недоцільність таких рішень” [20, с. 138–139]. За це, вже за словами Валентини Шевченко (голова Президії Верховної Ради УРСР у 1984–1990), М. Хрущов “брутально вилаяв Володимира Васильовича”, а М. Підгорний “навіть не спробував захистити керівника свого уряду” [33, с. 322–323; 34, с. 46–47] (перший секретар Закарпатського обкому КПУ у 1962–1980 Юрій Ільницький уточнює, що М. Хрущов після виступу В. Щербицького нібито запитав у М. Підгорного: “Де ви цього дурня взяли?” [13, с. 167]).

Юрій Єльченко, котрий тоді був першим секретарем ЦК ЛКСМУ (1960–1968), ще більше конкретизує цю драму: “Щербицький не підтримав ідею поділу партії (як він висловився) на дві частини. Заперечив і проти запланованого великого обсягу продажу державі українського зерна... Вживши не зовсім делікатні вирази, (М. Хрущов) грубо відчитав Щербицького (“Не ти партію створював, не тобі її ділити”). А по другому питанню (зерновому) звинуватив його у національній обмеженості” [11, с. 82–83].

Дмитро Табачник, посилаючись на свою розмову з П. Шелестом, писав, що питання про відставку голови Ради Міністрів УРСР постало ще навесні 1963 р., коли відбулася розмова між М. Підгорним та М. Хрущовим. Останній сказав першому секретареві ЦК КПУ, що надходить багато скарг на неприйнятну манеру поведінки керівника українського Радміну з підлеглими, насамперед – з працівниками апарату: “Що це за грубіян працює у тебе головою уряду? Як він розмовляє з людьми? Як поводить? Покараємо... Хто він за професією?”. Підгорний відповів: “Інженер–технолог”. Хрущов: “От і поставте його директором підприємства – хай трохи обіметься, навчиться працювати” [26, с. 109].

З іншого боку, навіть М. Хрущову подібна радикальність у кадрових рішеннях була непритаманна, незважаючи на характерну для нього експресивність поведінки. Так, Іван Казанець, котрий змінив В. Щербицького на посаді голови Ради Міністрів УРСР, стверджував, що особисто опонував першому секретареві ЦК КПРС щодо його ідеї про урізання присадибних ділянок для сільських вчителів, лікарів та службовців. І хоча розуміння у М. Хрущова не знайшов, однак і негативних оргвисновків для І. Казанця жодних не було [1, с. 151].

Все це різнобарв'я версій та певні нестиковки вказують лише на те, що справжньої причини несподіваної відставки В. Щербицького влітку 1963 р. ніхто не знає напевне. Тут можна погодитися з думкою

про віднесення розповідей на зразок тих, що були приведені вище, до жанру “політичного фольклору”, оформленого постфактум з метою створити образ мужнього борця із самодурством вищого керівництва і мало не “економічного націоналіста” [26, с. 109]. На користь цього припущення працює і той факт, що всі версії, варіації та інтерпретації відставки В. Щербицького наводяться не безпосередніми учасниками подій, а з других, а то й третіх вуст.

Досвідчений чиновник, який розпочав свою кар’єру ще за часів Й. Сталіна, не міг піти на подібну конфронтацію з керівництвом за визначенням – особи масштабу В. Щербицького саме тому і досягали своїх посад (а у його випадку – ще й надто швидкими темпами), що знали, де, що, коли і кому говорити. У будь-якому випадку, Ю. Шаповал, котрий досліджував цей епізод, не виявив документального підтвердження фрондерства майбутнього першого секретаря ЦК КПУ стосовно економічних експериментів М. Хрущова [32, с. 120]. Не зафіксовано чогось подібного і в об’ємному тритомному збірнику архівних документів “Президиум ЦК КПРС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления” [21; 22; 23]. Саме тому і виникає широке поле для інтерпретацій, до яких можна додати ще й власну.

Суть у наступному – привертає увагу цікавий збіг дат. В. Щербицького звільнили 28 червня 1963 р., а за тиждень до цього – 21 червня з посади першого секретаря ЦК КПУ пішов М. Підгорний, котрий був переведений до Москви секретарем ЦК КПРС, відповідальним за харчову та легку промисловість. Голова КДБ СРСР у 1961–1967 рр. Володимир Семичасний писав у своїх спогадах, що коли “після переведення Підгорного до Москви постало питання про першого секретаря ЦК КП України, спочатку розглядалася кандидатура Щербицького” [24, с. 432], однак він, як і П. Тронько, теж вважав, що голова Ради Міністрів УРСР раптово зіпсував собі кар’єрні перспективи тим, що “десь несхвально та різко висловився з приводу раднаргоспів та ліквідації міністерств. Це дійшло до Хрущова...” [24, с. 432]. Ця інформація вступає у протиріччя зі свідченнями П. Шелеста, котрий стверджував, що Президія ЦК КПРС обговорювала три кандидатури на посаду першого секретаря ЦК КПУ – власне його, другого секретаря ЦК КПУ І. Казанця (він зрештою замінив В. Щербицького у Раді Міністрів УРСР) та першого секретаря Харківського обкому партії Миколи Соболя (став другим секретарем ЦК КПУ) [25, с. 238].

2 липня головну посаду у Києві посів П. Шелест. Таким чином, якщо судити з остаточного розподілу владних портфелів в УРСР, влітку 1963 р., “харків’яни” перемогли “дніпропетровців”. Можна припустити, що конфлікт у трикутнику “Щербицький – Хрущов – Підгорний” був пов’язаний не з якимось ефемерним “економічним волонтаризмом”, а з цілком конкретною боротьбою за владу. Знаючи, що М. Підгорного забирають до столиці СРСР, В. Щербицький особисто, або через Л. Брежнєва міг дійсно висунути претензії на головне номенклатурне крісло республіки. Тим більше, що формально – за досвідом роботи в ЦК КПУ та Раді Міністрів УРСР – він мав для цього більше підстав, аніж П. Шелест, котрий на той момент менше року

пропрацював секретарем ЦК КПУ, а до того очолював Київський обком. Проте М. Підгорному, котрий якраз перебував у фаворі у М. Хрущова, ментально і за характером був значно ближчим П. Шелест, котрий влітку 1963 р., записав у своєму щоденнику: “Так, я ставлюсь до нього (М. Підгорного. – О. Я.) з великою повагою. Він хороший товариш...”, – і навіть прислів’я, яким охарактеризував своє ставлення до старшого колеги: “Краще з розумним каміння перекидати, ніж з дурнем вино пити” [25, с. 238]. Цікаво, що в цих же записах він ніяк не пояснив причину відставки В. Щербицького, а просто констатував цей факт, прокоментувавши принагідно, що той ще легко відбувся (згадаймо погрозу Хрущова поставити Щербицького директором підприємства) – і то лише завдяки “наполегливим проханням Підгорного, хоча Щербицький у свій час завдав Підгорному немало неприємностей” [25, с. 239] (знову ж таки, без пояснення, в чому ці неприємності полягали).

У будь-якому випадку, конфлікт, вочевидь, таки був. Причому – досить серйозний і – на особистісному рівні. Ю. Шаповал припускає, що ймовірно, “були напівприватні розмови (з боку В. Щербицького. – О. Я.), про які М. С. Хрущов проінформували” [32, с. 120]. Показово, що в різних описах цього інциденту відсутнє прізвище Л. Брежнєва, який з 1960 р. був головою Президії Верховної Ради СРСР. Мова все-таки йшла про його вихованця, і якщо Леонід Ілліч вирішив залишитися осторонь, значить мав на те вагомі підстави, які полягали, напевно, в тому, що якби він вступився за В. Щербицького, то отримав би неприємності, співмірні тим, що і його протеже.

З іншого боку, ситуація з молодим головою Ради Міністрів УРСР стала, схоже, одним з тих важливих чинників, які призвели через рік до усунення М. Хрущова від влади – жоден із стовпів тодішньої компартійної номенклатури не міг бути впевненим, що він не стане наступною жертвою емоцій (причому – спонтанних) першої особи в СРСР. Все-таки мова йшла не просто про керівника уряду однієї із союзних республік, а про кандидата в члени Президії ЦК КПРС, тобто – одного із 16-ти (на той час) осіб, у руках яких була сконцентрована вся повнота влади у Радянському Союзі. В. Щербицький був причетний до прийняття найважливіших державних рішень як внутрішнього так і зовнішнього характеру [23, с. 994, 1000, 1006, 1007, 1015–1016, 1023], наприклад – щодо розміщення на Кубі радянських ракет з ядерними боеголовками, що спричинило Карибську кризу 1962 р. [21, с. 556, 1100]; на його ім’я надсилалися документи з грифами “Цілком таємно” та “Зняття копій заборонено” [23, с. 437, 438, 544, 559]. Іншими словами, випадок був певною мірою екстраординарним.

Разом з посадою голови Ради міністрів УРСР В. Щербицький втратив і статус кандидата у члени Президії ЦК КПРС, залишаючись при цьому, однак, членом Президії ЦК КПУ і членом ЦК КПРС. Проте В. Семичасний стверджував, що під час приїздів першого секретаря Дніпропетровського обкому КПУ до Москви його продовжували приймати на тому ж рівні, що і раніше – як кандидата у члени Президії ЦК КПРС: “...та ж охорона, ті ж номери у готелях, ті ж квартири, телефони, машини – все як належить” [24, с. 450]. Із

контексту розповіді В. Семичастного впливає, що це було його особисте рішення як голови КДБ СРСР, не санкціоноване зверху, що викликає певні сумніви, враховуючи жорстку ієрархію та централізм всередині радянської номенклатури. Водночас ремарка В. Семичастного: "... дружба з Брежнєвим була для нього (В. Щербицького. – О. Я.) незрівнянно дорожчою, ніж усі інші стосунки" [32, с. 120], – вказує на те, що ініціатива щодо збереження привілеїв виходила, швидше за все, від тогочасного голови Президії Верховної Ради СРСР.

Схоже, опала В. Щербицького "дніпропетровським кланом" сприймалася як тимчасове явище, ситуативна неприємність, яку – серед низки інших схожих проблем – викликав суб'єктивний чинник на ім'я Микита Хрущов, доля якого була вирішена рівно через рік. П. Шелест у своїх щоденниках саме у червні 1964 р. занотував перші розмови з Л. Брежнєвим та М. Підгорним щодо необхідності зміщення Хрущова і початок відповідної підготовки шляхом обережних перемовин з членами ЦК КПРС від України, на яких можна було покласти у цій справі [25, с. 275–285]. Серед них, звичайно, був і В. Щербицький, розмову з яким П. Шелест мав 7 серпня 1964 р., записавши за гарячими слідами: "...я на річці Вовчий під Новомосковськом зустрівся з Щербицьким, в межах допустимого проінформував його про ситуацію, яка склалася навколо М. С. Хрущова. Він сприйняв це з особливою зловтіхою, але й з великим боягузством, бо за вдачею він дуже ляклива людина" [25, с. 285].

14 жовтня 1964 р. у Москві відбувся пленум ЦК КПРС, на якому М. Хрущов був звільнений з посад першого секретаря ЦК КПРС та голови Ради Міністрів СРСР й відправлений на пенсію. Твердження про те, що "навіть недруги В. Щербицького не говорили про його яку–небудь причетність до повалення М. Хрущова" [5, с. 28] не зовсім відповідає дійсності. Справді, через свій тодішній номенклатурний статус (перший секретар обкому) він не приймав активної та безпосередньої участі у змові, однак, як показують спогади П. Шелеста, цілком підтримував відставку М. Хрущова, оскільки мав для цього особисті мотиви і, як член ЦК КПРС, голосував на пленумі за відповідне рішення, яке було прийняте одностайно [18, с. 276].

Взагалі, опальний перший секретар Дніпропетровського обкому КПУ восени 1964 р. опинився в неоднозначній ситуації. З одного боку, була позбавлена влади людина, з якою він асоціював свою кар'єрну невдачу, натомість реальну владу отримав його "сюзерен" – Л. Брежнєв. З іншого, останній прийшов до успіху у зв'язі з М. Підгорним, котрого В. Щербицький теж мав певні підстави звинуватити у своїх проблемах і з яким конфліктував ще тоді, коли вони обидва були першими особами в УРСР [26, с. 108–109]. І те, що він ще цілий рік змушений був провести у Дніпропетровську, перш ніж повернувся у крісло голови Ради Міністрів УРСР, може свідчити про певні суперечки щодо його кандидатури на рівні вищого московського керівництва.

Мине 13 років і М. Підгорний, який з 1965 р. обіймав посаду голови Президії Верховної Ради СРСР, буде її позбавлений так само несподівано, як свого часу В. Щербицький – крісла голови Ради Міністрів УРСР.

Сталося це на пленумі ЦК КПРС у травні 1977 р. Причому на порядку денному цього організаційного питання не було взагалі – пленум був присвячений прийняттю нової Конституції СРСР, яку, згідно із законодавством СРСР, повинна була затверджувати сесія Верховної Ради під керівництвом М. Підгорного, в той час як Л. Брежнєв, вочевидь, хотів, щоб Основний закон асоціювався безпосередньо з ним. З іншого боку, група членів Політбюро ЦК КПРС на чолі з головою КДБ Ю. Андроповим побоювались посилення позицій М. Підгорного у зв'язку з прогресуючою хворобою генерального секретаря [30, с. 137–138].

Пропозицію про зняття М. Підгорного та об'єднання посад генерального секретаря ЦК КПРС та голови Президії Верховної Ради СРСР вніс "з голосу" тодішній перший секретар Донецького обкому КПУ Борис Качура [31, с. 272–273], котрий вважався довіреною особою В. Щербицького і навіть розглядався ним як політичний спадкоємець [17, с. 120]. Відповідний виступ для Б. Качури готував помічник першого секретаря ЦК КПУ В. Врублевський [7, с. 43]. Це далеко не перший і не останній приклад того, що основи візантійської внутрішньої політики В. Щербицький якщо й не вивчав спеціально, то засвоїв їх у процесі своєї номенклатурної кар'єри, а тому недарма, напевно, людьми, котрі його близько знали, був охарактеризований як номенклатурник, для якого "не існувало перешкод" [28, с. 294], та який до інших "ставився не дуже шанобливо і не надто цінував їхню працю" [24, с. 425].

Тобто, якщо до 1963 р. В. Щербицького можна було вважати представником "української клієнтели" у керівництві СРСР, на чолі якої стояли Л. Брежнєв, М. Підгорний та П. Шелест, то після цього він чітко орієнтувався персонально лише на Брежнєва, перебуваючи виключно у руслі його політичних інтриг.

Та й у цілому Щербицький до відставки з посади голови Ради Міністрів СРСР та після опали – це були два різних Щербицьких. Він став куди більше обережним у своїх словах та вчинках, не проявляв жодних ініціатив, вважаючи за краще бути виконавцем, аніж лідером. Подібна манера політичної поведінки стала для нього виграшною і принесла цілком реальні вигоди – з приходом Л. Брежнєва до влади в СРСР розпочинається і зоряний час В. Щербицького. Повернувшись у крісло голови Ради Міністрів УРСР (1965–1972), він досяг у підсумку посади першого секретаря ЦК КПУ, перебуваючи на якій, залишив в історії України неоднозначний слід, що потребує детального вивчення, яке є цілком перспективним, враховуючи різноманіття та доступність не лише архівів, але й джерел особистісного характеру (мемуарів, інтерв'ю і т.п.).

Список використаних джерел

1. Андриянов В. И. Косыгин / Виктор Иванович Андриянов. – М. : Молодая гвардия, 2003. – 368 с.
2. Аркадьев Д. Щербицкий и футбол / Дэви Аркадьев // Динамо от Шурика [Електронний ресурс]. – 2013. – 17 березня. – Режим доступу: <http://dynamo.kiev.ua/user/Devi/133800.html>.
3. Бобков Ф. Д. Последние двадцать лет: Записки начальника политической контрразведки / Филипп Денисович Бобков. – М. : Русское слово, 2006. – 320 с.
4. Верстюк В. Ф. Україна від давніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник / Владислав Федорович Верстюк, Олена Миколаївна Дзюба, Володимир Федорович Репринцев. – К.:

Наукова думка, 1995. – 688 с.

5. Власенко А. К. В. В. Щербицкий и его время / Александр Кириллович Власенко. – Х.: Фолио, 2009. – 320 с.

6. Внеочередной XXI съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 27 февраля – 5 февраля 1959 г.: В 2-х тт. – Т.2. – М.: Политиздат, 1959. – 616 с.

7. Врублевский В. К. Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты / Виталий Константинович Врублевский. – К.: Довіра, 1993. – 254 с.

8. Георгий Жуков. Стенограмма октябрьского (1957 г.) пленума ЦК КПСС и другие документы / Под ред. акад. А. Н. Яковлева; сост. В. Наумов и др. – М.: Международный фонд “Демократия”, 2001. – 820 с.

9. Гончар О. Т. Щоденники: У 3-х тт. / Олесь Терентійович Гончар; Упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – Т.3. 1984–1995. – К.: Веселка, 2004. – 606 с.

10. Дубов В. Ю. Нариси з історії виконавчої влади України / Вольт Юхимович Дубов. – К.: Картографія, 2013. – 304 с.

11. Сльченко Ю. Слово про В. В. / Юрій Сльченко // Володимир Щербицький: спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Сльченка, Б. В. Іваненка. – К.: Ін Юре, 2003. – С.79–97.

12. Зенькович Н. А. Самые закрытые люди. Энциклопедия биографий / Николай Александрович Зенькович. – М.: Олма-Пресс, Звездный мир, 2002. – 767 с.

13. Ільницький Ю. В. Спомини: із прожитого і пережитого / Юрій Васильович Ільницький. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – 256 с.

14. Курас І. Ф. Феномен Щербицького: 17 років на чолі Компартії України / Іван Федорович Курас // Курас І. Ф. Етнополітика: історія і сучасність: статті, виступи, інтерв'ю. – К.: Інститут політичних та етносоціальних досліджень НАН України, 1999. – С.487–496.

15. Лисниченко І. Георгій Крючков: “Горбачев неуютно чувствовал себя рядом с Владимиром Васильевичем. Щербицкий был намного выше по интеллекту, опыту работы, профессиональной хватке” / Ирина Лисниченко // Факты и комментарии. – 2009. – 3 октября.

16. Масол В. Економіка – головна політика / Віталій Масол // Володимир Щербицький: спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Сльченка, Б. В. Іваненка. – К.: Ін Юре, 2003. – С.57–67.

17. Медведев В. А. В команде Горбачева: взгляд изнутри / Вадим Андреевич Медведев. – М.: Былина, 1994. – 239 с.

18. Медведев Р. А. Н. С. Хрущев: Политическая биография / Рой Александрович Медведев. – М.: Книга, 1990. – 304 с.

19. Молотов, Маленков, Каганович. 1957: Стенограмма июньского пленума ЦК КПСС и другие документы / Под ред. акад. А. Н. Яковлева. – М.: Международный фонд “Демократия”, 1998. – 848 с.

20. Погребняк Я. Що було – те вічне / Яків Погребняк // Володимир Щербицький: спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Сльченка, Б. В. Іваненка. – К.: Ін Юре, 2003. – С.137–146.

21. Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: В 3-х тт. / Глав. ред. А. А. Фурсенко. – Т.1. Черновые протокольные записи заседаний. – Изд. 2-е. – М.: РОССПЭН, 2004. – 1360 с.

22. Президиум ЦК КПСС. 1954–1964: Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: В 3-х тт. / Глав. ред. А. А. Фурсенко. – Т.2. Постановления. 1954–1958. – М.: РОССПЭН, 2006. – 1120 с.

23. Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления: В 3-х тт. / Глав. ред. А. А. Фурсенко. – Т.3. Постановления. 1959–1964. – М.: РОССПЭН, 2008. – 1272 с.

24. Семичастный В. Е. Беспокойное сердце / Владимир Ефимович Семичастный. – М.: Вагриус, 2002. – 460 с.

25. Спогади і щоденникові записи Петра Шелеста // Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденники, документи, матеріали / Загальна редакція та вступ Ю. Шаповала / Петро Юхимович Шелест. – К.: АДЕФ–Україна, 2011. – С.45–659.

26. Табачник Д. Апостол застою: Ескіз до політичного портрета Володимира Щербицького / Дмитро Табачник // Вітчизна. – 1992. – №10. – С.107–113.

27. Тронько П. Т. В. В. Щербицький (1918–1990) / Петро Тимофійович Тронько // Український історичний журнал. – 2003.

– №1. – С.109–117.

28. Тяжкороб М. Дисципліна почуттів і вчинків / Михайло Тяжкороб // Володимир Щербицький: спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Сльченка, Б. В. Іваненка. – К.: Ін Юре, 2003. – С.294–302.

29. Уряди України у ХХ ст.: Науково–документальне видання / Відп. редактор В. М. Литвин. – К.: Наукова думка, 2001. – 608 с.

30. Чазов Е. И. Здоровье и власть. Воспоминания “кремлевского врача” / Евгений Иванович Чазов. – М.: Новости, 1992. – 224 с.

31. Черняев А. С. Совместный исход: Дневник двух эпох, 1972–1991 годы / Анатолий Сергеевич Черняев. – М.: РОССПЭН, 2008. – 1048 с.

32. Шаповал Ю. І. В. Щербицький: особа політика серед обставин часу / Юрій Іванович Шаповал // Український історичний журнал. – 2003. – №1. – С.118–129.

33. Шевченко В. С. Мої літа, моє багатство: Спогади, роздуми, відповіді / Валентина Семенівна Шевченко. – К.: Просвіта, 2005. – 384 с.

34. Шевченко В. Уроджена мудрість / Валентина Шевченко // Володимир Щербицький: спогади сучасників / За ред. В. Ф. Возіанова, В. К. Врублевського, Ю. Н. Сльченка, Б. В. Іваненка. – К.: Ін Юре, 2003. – С.38–56.

35. Штейнле О. Ф. Вихідці з Харкова у вищій ланці радянської номенклатури (1950–1970-ті роки) / Олексій Федорович Штейнле // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – Вип. XXXVIII. – С.228–232.

36. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14–25 февраля 1956 года: Стенографический отчет: В 2-х тт. – Т.2. – М.: Политиздат, 1956. – 560 с.

37. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 17–31 октября 1961 года: Стенографический отчет: В 3-х тт. – Т.3. – М.: Политиздат, 1962. – 592 с.

References

1. Andriianov V. I. Kosygin / Viktor Ivanovich Andriianov. – М.: Molodaia gardiia, 2003. – 368 s.

2. Arkadiev D. Shcherbytskii i futbol / Devi Arkadiev // Dinamo ot Shurika [Elektronnyi resurs]. – 2013. – 17 bereznia. – Rezhym dostupu: <http://dynamo.kiev.ua/user/Devi/133800.html>.

3. Bobkov F. D. Poslednie dvadtsat let: Zapiski nachalnika politicheskoi kontrazvedki / Filipp Denisovich Bobkov. – М.: Russkoe slovo, 2006. – 320 s.

4. Verstiuk V. F. Ukraina vid davnishykh chasiv do sohodennia: Khronolohichniy dovidnyk / Vladyslav Fedorovich Verstiuk, Olena Mykolaivna Dziuba, Volodymyr Fedorovich Repryntsev. – К.: Naukova dumka, 1995. – 688 s.

5. Vlasenko A. K. V. V. Shcherbytskii i yego vremia / Aleksandr Kirillovich Vlasenko. – Kh.: Folio, 2009. – 320 s.

6. Vneocherednoi XXI siezd Kommunisticheskoi Partii Sovetskogo Soiuza. 27 fevralia – 5 fevralia 1959 g.: V 2-kh tt. – Т.2. – М.: Politizdat, 1959. – 616 s.

7. Vrublevskii V. K. Vladimir Shcherbitskii: pravda i vymysly. Zapiski pomoshchnika: vospominaniia, dokumenty, slukhi, legendy, fakty / Vitalii Konstantinovich Vrublevskii. – К.: Dovira, 1993. – 254 s.

8. Georgii Zhukov. Stenogramma oktiabrskogo (1957 g.) plenuma TsK KPSS i drugiie dokumenty / Pod red. akad. A. N. Yakovleva; sost. V. Naumov i dr. – М.: Mezhdunarodnyi fond “Demokratia”, 2001. – 820 s.

9. Honchar O. T. Shchodennyky: U 3-kh tt. / Oles Terentiiovich Honchar; Uporiad., pidgot. tekstiv, iliustr. materialu V. D. Honchar. – Т.3. 1984–1995. – К.: Veselka, 2004. – 606 s.

10. Dubov V. Yu. Narisy z istorii vykonavchoi vlady Ukrainy / Volt Yukhymovich Dubov. – К.: Kartohrafiia, 2013. – 304 s.

11. Yelchenko Yu. Slovo pro V. V. / Yurii Yelchenko // Volodymyr Shcherbytskii: spogady suchasnykyv / Za red. V. F. Vozianova, V. K. Vrublevskoho, Yu. N. Yelchenka, B. V. Ivanenka. – К.: In Yure, 2003. – С.79–97.

12. Zenkovich N. A. Samyie zakrytyie liudi. Entsiklopediia biografii / Nikolai Aleksandrovich Zenkovich. – М.: Olma-Press, Zvezdnyi mir, 2002. – 767 s.

13. Ільницький Ю. В. Spomyny: iz prozhytogo i perezhytogo / Yurii Vasyliovych Ільницький. – Ужгород: Mystetska liniia, 2007. – 256 s.

14. Kurasi I. F. Fenomen Shcherbytskoho: 17 rokov na choli Kompartii Ukrainy / Ivan Fedorovich Kuras // Kuras I. F. Etnopolityka: istoriia i suchasnist: statii, vystupy, intervui. – К.:

Institut politychnykh ta etnosotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 1999. – S.487–496.

15. Lisnychenko I. Georgii Kriuchkov: “Gorbachev neuiutno chuvstvoval sebia riadom s Vladimirom Vasilievichem. Shcherbitskyi byl namnogo vyshhe po intelektu, opytu raboty, professionalnoi khvatke” / Irina Lisnichenko // Fakty i kommentarii. – 2009. – 3 oktiabria.

16. Masol V. Ekonomika – holovna polityka / Vitalii Masol // Volodymyr Shcherbitskyi: spohady suchasnykh / Za red. V. F. Vozianova, V. K. Vrublevs'koho, Yu. N. Yelchenka, B. V. Ivanenka. – K. : In Yure, 2003. – S.57–67.

17. Miedvediev V. A. V komande Gorbacheva: vzgliad iznutri / Vadim Andreievich Miedvediev. – M. : Bylina, 1994. – 239 s.

18. Miedvediev R. A. N. S. Khrushchev: Politicheskaia biografiia / Roi Aleksandrovich Miedvediev. – M. : Kniga, 1990. – 304 s.

19. Molotov, Malenkov, Kaganovich. 1957: Stenogramma iun'skogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty / Pod red. akad. A. N. Yakovlieva. – M. : Mezhdunarodnyi fond “Demokratiia”, 1998. – 848 s.

20. Pohrebniak Ya. Shcho bulo – te vichne / Yakiv Pohrebniak // Volodymyr Shcherbitskyi: spohady suchasnykh / Za red. V. F. Vozianova, V. K. Vrublevs'koho, Yu. N. Yelchenka, B. V. Ivanenka. – K. : In Yure, 2003. – S.137–146.

21. Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Chernovyye protokolnyie zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia: V 3–kh tt. / Glav. red. A. A. Fursenko. – T.1. Chernovyye protokolnyie zapisi zasedanii. – Izd. 2–e. – M. : ROSSPEN, 2004. – 1360 s.

22. Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Chernovyye protokolnyie zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia: V 3–kh tt. / Glav. red. A. A. Fursenko. – T.2. Postanovleniia. 1954–1958. – M. : ROSSPEN, 2006. – 1120 s.

23. Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Chernovyye protokolnyie zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia: V 3–kh tt. / Glav. red. A. A. Fursenko. – T.3. Postanovleniia. 1959–1964. – M. : ROSSPEN, 2008. – 1272 s.

24. Semichastnyi V. Ye. Bepokoinoie serdtse / Vladimir Yefimovich Semichastnyi. – M. : Vagrius, 2002. – 460 s.

25. Spohady i shchodennykovi zapysy Petra Shelesta // Shelest P. Spravzhnii sud istorii shche poperedu: Spohady, shchodennyky, dokumenty, materialy / Zahalna redaktsiia ta vstup Yu. Shapovala / Petro Yukhymovych Shelest. – K. : ADEF–Ukraina, 2011. – S.45–659.

26. Tabachnyk D. Apostol zastoiu: Eskiz do politychnoho portreta Volodymyra Shcherbitskoho / Dmytro Tabachnyk // Vitychzna. – 1992. – №10. – S.107–113.

27. Tronko P. T. V. V. Shcherbitskyi (1918–1990) / Petro Tymofiiiovych Tronko // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2003. – №1. – S.109–117.

28. Tiazhkorob M. Dystsiplina pochuttiv i vchynkiv / Mykhailo Tiazhkorob // Volodymyr Shcherbitskyi: spohady suchasnykh / Za red. V. F. Vozianova, V. K. Vrublevs'koho, Yu. N. Yelchenka, B. V. Ivanenka. – K. : In Yure, 2003. – S.294–302.

29. Uriady Ukrainy u XX st.: Naukovo–dokumentalne vydannia / Vidp. redaktor V. M. Lytvyn. – K. : Naukova dumka, 2001. – 608 s.

30. Chazov Ye. I. Zdorovie i vlast. Vospominaniia “kremlevskogo vracha” / Yevgenii Ivanovich Chazov. – M. : Novosti, 1992. – 224 s.

31. Cherniaiev A. S. Sovmestnyi iskhod: Dnevnik dvukh epokh, 1972–1991 gody / Anatolii Sergeievich Cherniaiev. – M. : ROSSPEN, 2008. – 1048 s.

32. Shapoval Yu. I. V. Shcherbitskyi: osoba polityka sered obstavyn chasu / Yurii Ivanovich Shapoval // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2003. – №1. – S.118–129.

33. Shevchenko V. S. Moi lita, moie bahatstvo: Spohady, rozhdumy, vidpovidi / Valentyna Semenivna Shevchenko. – K. : Prosvita, 2005. – 384 s.

34. Shevchenko V. Urodzhena mudrist / Valentina Shevchenko // Volodymyr Shcherbitskyi: spohady suchasnykh / Za red. V. F. Vozianova, V. K. Vrublevs'koho, Yu. N. Yelchenka, B. V. Ivanenka. – K. : In Yure, 2003. – S.38–56.

35. Shteinle O. F. Vykhidtsi z Kharkova u vyshchii lantsi radianskoi nomenklatury (1950–1970–ti roky) / Oleksii Fedorovich Shteinle // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. – Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2014. – Vyp. XXXVIII. – S.228–232.

36. XX siezd Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuzu. 14–25 fevralia 1956 goda: Stenograficheskii otchet: V 2–kh tt. – T.2. – M. : Politizdat, 1956. – 560 s.

37. XXII siezd Kommunisticheskoi partii Sovetskogo Soiuzu. 17–31 oktiabria 1961 goda: Stenograficheskii otchet: V 3–kh tt. – T.3. –

M. : Politizdat, 1962. – 592 s.

Yakubets O. A., Head of the Editorial Department, State Scientific Institution “Encyclopedic Publishing” (Ukraine, Kiev), editor1272@ukr.net

M. Khrushchev and V. Shcherbitskyi: conflict on background of fight of soviet elites (first half of 1960th)

In the article the attempt of analysis of reasons of retirement of V. Shcherbitskyi out from office of chairman of Council of Ministers of Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1963 is realize, which was initiated by the first secretary of Central Committee of Communist Party of Soviet Union of N. Khrushchev. Author, utilizing the methods of analysis–synthesis, critical analysis in common with comparative methodology, to make it one's aim to comparison this episode with a race for power into a soviet top–level elite in a first half of 1960th, making off coming to power of L. Brezhnev command, to which belonged also V. Shcherbitskyi. At the same time, opposition between Dnipropetrovsk (V. Shcherbitskyi) and Kharkiv (M. Pidhorni and P. Shelest) top–level clans into Soviet Ukraine completed tactical victory to the Kharkiv clan. Research is based on documentary materials and sources of the personal origin (memoirs, interview, diaries), inasmuch as this theme in Ukrainian historiography recollect only now and then, in the context of general themes.

Keywords: V. Shcherbitskyi, M. Khrushchev, L. Brezhnev, P. Shelest, M. Pidhorni, Communist Party of Soviet Union, Communist Party of Ukraine, Union of Soviet Socialist Republics, Ukrainian Soviet Socialist Republic, soviet nomenclature, fight of elites.

Якубець О. А., заведуючий редакційно–видавничого відділу, Государственное научное учреждение “Энциклопедическое издательство” (Украина, Киев), editor1272@ukr.net

М. Хрущев и В. Щербицкий: конфликт на фоне борьбы советских элит (первая половина 1960–х гг.)

Осуществлена попытка анализа причин отставки В. Щербицкого с должности председателя Совета Министров УССР в 1963 г., которую инициировал первый секретарь ЦК КПСС Н. Хрущев. Автор, используя методы анализа–синтеза, критического анализа совокупно со сравнительной методологией, задая целью сопоставить этот эпизод с борьбой внутри советской номенклатурной элиты в 1–й пол. 1960–х гг., закончившуюся приходом к власти команды Л. Брежнева, к которой принадлежал и В. Щербицкий. В то же время в Советской Украине противостояние между “днепропетровским” (В. Щербицкий) и “харьковским” (Н. Подгорный и П. Шелест) номенклатурными кланами завершилось тактической победой последнего. Исследование базируется на документальных материалах и источниках личного происхождения (мемуары, интервью, дневники), поскольку до этого данная тема в отечественной историографии затрагивалась лишь изредка и ситуативно, в контексте более общих тем.

Ключевые слова: В. Щербицкий, Н. Хрущев, Л. Брежнев, П. Шелест, Н. Подгорный, КПСС, КПУ, СССР, УССР, советская номенклатура, борьба элит.

* * *

УДК 329

Гримська М. І.

кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), grumsk.m.i@ukr.net

НОВІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ПРАВОГО СПРЯМУВАННЯ В ЄВРОПІ: ДО ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Охарактеризовано основні підходи до термінологічного позначення політичних партій, що з'явилися в другій половині ХХ ст. та ідеологічно знаходяться на правому краю політичного спектру. Зазначено, що в зарубіжній політології не існує єдиного бачення і використовуються такі терміни як “нові праві партії”, “радикальні праві партії / праворадикальні партії”, “анти–іммігрантські партії”, “популістські праві партії” та ін. Метою статті є представлення найбільш поширених підходів термінологічного позначення групи нових європейських партій правого спрямування та обґрунтування доречності вживання в українському науковому дискурсі поняття “крайні праві партії”.

Ключові слова: політична партія, сім'я політичних партій, нові праві партії, радикальні праві / праворадикальні партії, крайні праві партії.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначився суттєвими змінами в партійній системі держав Західної Європи. У післявоєнний період вона була доволі стабільною, іноді в зарубіжній науковій літературі можна навіть зустріти таку її характеристику як “frozen” – заморожена, законсервована. Основна конкуренція відбувалась між двома групами партій – правочентристськими (консерваторами або християнськими демократами) та